

Edelen in het laatmiddeleeuwse graafschap Zeeland

Een analyse van hun politieke en sociaal-economische positie rond het jaar 1475

ARIE VAN STEENSEL

In zijn *Zeeland veredelt* geeft Mattheus Smallegange (1624-1710) een 'beschrijving van den Zeelandschen adel', omdat hij het niet kon verdragen dat 'die loffelyke Edelheit, door onverstand of onwetenheit verwaerloost of vernietigt sou worden'.¹ De Zeeuwse chroniqueur constateert verdrietig dat de edelen hun macht en aanzien vrijwel geheel hadden verloren. Het bestuur was in handen gekomen van de burgers, die eertijds 'slechts gering geacht wierden', en de bewoners van het platteland moesten 'meest onder de boeren gerekent' worden.² Deze karakterisering van de gesteldheid van de zeventiende-eeuwse adel staat in contrast met typeringen uit recenter onderzoek van de adel in het middeleeuwse Zeeland. Gosses omschrijft het dertiende-eeuwse Zeeland als een 'adelsrepubliek' en Dekker nuanceert deze stelling door te spreken van een 'ambachtsherenrepubliek'.³ Als beide gezichtspunten correct zijn dan hebben de edelen in Zeeland hun dominante politieke en sociaal-economische positie gedurende de vijftiende en zestiende eeuw verloren.

Het beeld van een laatmiddeleeuwse adel in verval past in het adelsonderzoek van de afgelopen decennia. De adel wordt daarin bestudeerd in het licht van de transitie van een feodale naar een kapitalistische economie, en het staatsvormingsproces. De economische transitie werd ingeluid door de zogenaamde 'crisis van de late middeleeuwen', door Bois omschreven als een

¹ M. Smallegange, *Zeeland veredelt. Beschrijving van den Zeelandschen adel* (Middelburg 1689; facsimile-uitgave 1976), afgedrukt achter zijn *Nieuwe cronyk van Zeeland* (Middelburg 1696; facsimile-uitgave 1976); en zie verder: P.J. Verkruisje, *Mattheus Smallegange (1624-1710). Zeeuws historicus, genealoog en vertaler* (Nieuwkoop 1983).

² Smallegange geeft een overzicht van 142 wapens van Zeeuwse adellijke families. Willem te Water stelde in de achttiende eeuw een lijst van 140 adellijke families op met summere en soms onbetrouwbare aantekeningen, die gebaseerd was op een viertal zestiende- en zeventiende-eeuwse namenlijsten of registers. W. te Water, *Het hoog adelyk en adelyk Zeelant* (Middelburg 1761). Hij ontleende gegevens aan: J. van Grijskerke, *'t Graafschap van Zeeland ofte corte representatie van de regeeringe van Zeeland onder haare graven, tot de jaare 1579, behelsende zeer omstandigh den staat en recht van de ridderschap en edelen van Zeelandt* (z.j.; herdruk Middelburg 1882).

³ I.H. Gosses geciteerd in: C. Dekker, *Zuid-Beveland. De historische geografie en de instellingen van een Zeeuws eiland in de middeleeuwen* (Assen 1971) 394; en W.H. Lenselink, "'Het hoog adelyk en adelyk Zeelant". De Zeeuwse adel eind dertiende, begin veertiende eeuw', *Virtus. Bulletin van de Werkgroep Adelsgeschiedenis* 3 (1995-1996) 35-48.

depressie die de gehele samenleving trof maar vooral de adel omdat zijn macht verankerd was in het feodale stelsel.⁴ De rechtsmacht van de edelen zou vanaf de late dertiende eeuw ondermijnd zijn door de opkomst van de centrale staat en de steden, waardoor hun heerlijke inkomsten terugliepen en zij de financiële slagkracht misten die nodig was om de negatieve sociaal-economische ontwikkelingen op te vangen. Slechts een deel van de verarmde adel overleefde de crisis door de domeininkomsten te vergroten of door lucratieve functies in vorstelijke dienst te bemachtigen.⁵ Inmiddels is er kritiek op deze zienswijze. De ‘crisis van de late middeleeuwen’ trof niet zonder meer alle regio’s in Noordwest-Europa even hevig en de gevolgen voor de adel waren afhankelijk van de lokale machtstructuren en inkomstenbronnen. Ook is het de vraag of edelen daadwerkelijk afhankelijk werden van vorstelijke begunstiging om hun machtspositie te behouden.⁶

Deze bijdrage gaat over de plaats van edelen in de politieke en sociaal-economische structuren van het graafschap Zeeland rond het jaar 1475. Allereerst wordt onderzocht welke rol de edelen speelden in het bestuur van het graafschap, wie van hen actief waren aan het hof en de vorstelijke instellingen, en wat hun stem was in de Staten van Holland en Zeeland. Vervolgens worden de leenhouders in Zeeland in kaart gebracht om te bepalen welke positie de edelen als ambachtsheren innamen en welke inkomsten zij trokken uit hun leenbezit. Deze momentopname van de machtspositie van de edelen in de tweede helft van de vijftiende eeuw vormt een eerste aanzet om de

⁴ G. Bois, *La grande dépression médiévale XIVe et XVe siècles. Le précédent d'une crise systémique* (Parijs 2000) 113-119; en Idem, ‘Noblesse et crise des revenus seigneuriaux en France aux XIVe et XVIe siècles. Essai d'interprétation’, in: Ph. Contamine (ed.), *La noblesse au moyen âge, XIe-XVe siècles. Essais à la mémoire de Robert Boutruche* (Parijs 1976) 219-233, aldaar 226-229.

⁵ E. Thoen, *Landbouweconomie en bevolking in Vlaanderen gedurende de late middeleeuwen en het begin van de moderne tijden. Testregio: de kasselrijen van Oudenaarde en Aalst (eind 13de-eerste helft 16de eeuw* (Gent 1988) I, 410-417, 500-503; J. Dumolyn, ‘De Vlaamse adel in de late middeleeuwen. Staatsdienst en sociale mobiliteit’, in: J.-M. Cauchies (ed.), *Les élites nobiliaires dans les Pays-Bas au seuil des temps modernes. Mobilité sociale et service du pouvoir* (Brussel 2001) 9-30, aldaar 14, 29-30; en H. Cools, *Mannen met macht. Edellieden en de moderne staat in de Bourgondisch-Habsburgse landen (1475-1530)* (Zwolle 2001). Zie voor het transitiedebat onder meer: T.H. Aston en C.H.E. Philpin (eds.), *The Brenner Debate. Agrarian Class Structure and Economic Growth in Pre-Industrial Europe* (Cambridge etc. 1985); en P.C.M. Hoppenbrouwers en J.L. van Zanden (eds.), *Peasants into Farmers? The Transformation of Rural Economy and Society in the Low Countries (Middle Ages-19th Century) in Light of the Brenner Debate* (Turnhout 2001).

⁶ W.P. Blockmans, ‘Die Niederlande vor und nach 1400. Eine Gesellschaft in die Krise?’, in: F. Seibt en W. Eberhard (eds.), *Europa 1400. Die Krise des Spätmittelalters* (Stuttgart 1984) 117-132; J. Morsel, ‘Crise? Quelle crise? Remarques à propos de la prétendue crise de la noblesse allemande à la fin du moyen âge’, *Sources. Travaux historiques* 14 (1988) 17-42, aldaar 22-25, 31-35; H. Zmora, ‘Princely State-Making and the ‘Crises of the Aristocracy’ in Late Medieval Germany’, *Past and Present* 153 (1996) 37-63, aldaar 57, 63; en J.B. Wood, *The Nobility of the ‘Élection’ of Bayeux, 1463-1666. Continuity through Change* (Princeton, NJ 1980) 7-10.

vragen over de ontwikkeling van de positie van de edelen in laatmiddeleeuws Zeeland empirisch te beantwoorden. Voor de analyse van de politieke macht en het feodale goederenbezit van de edelen is gebruik gemaakt van bronnen uit de grafelijke en stedelijke archieven in Holland en Zeeland. De keuze voor het steekproefjaar 1475 maakt het bovendien mogelijk om de resultaten te vergelijken met het recente onderzoek naar de adel in het graafschap Holland, de Rijksse kasselrij en de *bailliage* van Atrecht ten tijde van de regeerperiode van hertog Karel de Stoute (1467-1477).⁷

Het graafschap Zeeland is om verschillende redenen een relevante casus in het onderzoek naar de adel in de Bourgondische Nederlanden. Het graafschap kende allereerst nooit een graaf die binnen de eigen landsgrenzen resideerde. Pas in 1323 kwam Zeeland geheel in handen van de graaf van Holland toen de Vlaamse graaf na een lang conflict zijn aanspraken als leenheer op Zeeland Bewestenschede opgaf. In deze periode hadden de edelen uit Bewestenschede hun machtspositie verstevigd door de twistende graven tegen elkaar uit te spelen. De opname van Zeeland in de Bourgondische personele unie in de eerste helft van de vijftiende eeuw had weinig bestuurlijke consequenties, omdat er geen nieuwe instellingen werden gecreëerd in het graafschap. Voor bestuurlijke, juridische en financiële zaken moesten de Zeeuwen vanaf toen wel naar Den Haag, Mechelen of Brussel reizen.⁸ Ten tweede kende Zeeland, net zoals Holland maar anders dan Brabant en Henegouwen, vanaf de veertiende eeuw een commerciële economie en een relatief hoge urbanisatiegraad.⁹ Door hun geografische ligging hadden de Zeeuwse havensteden een belangrijke doorvoerfunctie in de internationale handel naar de Vlaamse steden en het Brabantse achterland. De Zeeuwen waren eveneens actief in de scheepvaart en de visserij. Andere economische activiteiten waren de zout- en bierproductie en in mindere mate de export van landbouwproducten.¹⁰ In vergelijking met Vlaanderen kwam de Zeeuwse economie niettemin relatief laat tot ontwik-

⁷ A. Janse, 'Het leenbezit van de Hollandse ridderschap omstreeks 1475. Een analyse van het register *Valor Feodorum*', *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis* 1 (1998) 163-204; H. Cools, 'Le prince et la noblesse dans la châtellenie de Lille à la fin du XVe siècle. Un exemple de la plus grande emprise de l'État sur les élites locales?', *Revue du Nord* 77 (1995) 387-406; M. Caron, 'Enquête sur la noblesse du bailliage d'Arras à l'époque de Charles le Téméraire', *Revue du Nord* 77 (1995) 406-426.

⁸ W.P. Blockmans en W. Prevenier, *De Bourgondiërs. De Nederlanden op weg naar eenheid, 1384-1530* (1997; tweede druk, Amsterdam 2000) 118-120, 138-144.

⁹ B.J.P. van Bavel en J.L. van Zanden, 'The Jump-Start of the Holland Economy during the Late-Medieval Crisis, c.1350-c.1500', *The Economic History Review* 57 (2004) 503-532, aldaar 504-506, 528; en vgl. R.P. Brenner, 'The Low Countries in the Transition to Capitalism', in: Hoppenbrouwers en Van Zanden (eds.), *Peasants into Farmers?*, 274-338, aldaar 320-322.

¹⁰ W.S. Unger, 'Middelburg als handelsstad (XIIIe tot XVIe eeuw)', *Archief van het Koninklijk Zeeuwisch Genootschap der Wetenschappen* (1935) 1-177, aldaar 6-13; R.W. Unger, 'Brewing on Walcheren from the Middle Ages to Early Modern Times. A Survey', *Archief van het Koninklijk Zeeuwisch Genootschap der Wetenschappen* (1999) 1-32; en H. van der Wee, 'De groei van de Nederlandse haringindustrie en het raadsel van het Zeeuwse zout (14^e-16^e eeuw)', *Jaarboek Oudheidkundige Kring 'Vier Ambachten'* (1964-1965) 18-31.

keling, en ook de omvang van de steden bleef met enkele duizenden inwoners aanmerkelijk kleiner. Naast de politieke en sociaal-economische ontwikkelingen zijn ten slotte de feodale instituties en het leenerrecht van Zeeland in de analyse betrokken. Die waren in bepaalde opzichten uniek en, zoals zal blijken, van invloed op de structuur van de adellijke populatie in het graafschap.

Edelen in het laatmiddeleeuwse Zeeland

Om het object van onderzoek te kunnen bepalen opent vrijwel iedere bijdrage over adelsgeschiedenis met de vraag wat adeldom is. Volgens Smallegange kon adeldom bijvoorbeeld zonder rijkdom en heerlijke bezittingen bestaan, want

Edeldom is een ingeboren Deftigheid, uit de Deugt en Kloekheit der Voorouderen haren wortel trekkende, die in het bloed wordt bewaert, so lang de Nakomelingen sich goede navolgers van de Deugden harer Voorsaten betoonen.¹¹

Deze opvatting zegt echter meer over het zeventiende-eeuwse ideaalbeeld van adeldom dan dat ze een antwoord geeft op de vraag wie er in de late middeleeuwen als edel werden beschouwd.¹² Gedurende de middeleeuwen was adeldom formeel gezien een persoonlijk juridisch statuut, dat verworven werd door geboorte of vorstelijke verheffing en waaraan politieke en sociaal-juridische privileges verbonden waren.¹³ Een juridische bepaling volstaat echter niet omdat adeldom evenzeer een belangrijk sociaal aspect kende. Edelen dienden hun adeldom waar te maken door een adellijke levensstijl te voeren, want alleen dan werden hun adellijke staat en privileges erkend door tijdgenoten.¹⁴ Het sociale aspect maakte adeldom een relatieve kwaliteit waardoor de grens tussen edelen en niet-edelen niet altijd scherp te trekken is. Tussen edelen onderling speelden bovendien grote verschillen in macht,

¹¹ Smallegange, *Zeeland veredelt*.

¹² Zie verder: A. Vanderjagt, 'The Princely Culture of the Valois Dukes of Burgundy', in: M. Gosman, A.J. MacDonald en A. Vanderjagt, *Princes and Princely Culture, 1450-1650 I* (Leiden 2003) 51-79, aldaar 70-79; en J. Verbij-Schillings, 'On the Nature of True Nobility. Views from Dutch Courtiers in the Early Fifteenth Century', in: W. Blockmans en A. Janse (eds.), *Showing Status. Representation of Social Positions in the Late Middle Ages* (Turnhout 1999) 137-159.

¹³ P. de Win, 'Queeste naar de rechtspositie van de edelman in de Bourgondische Nederlanden', *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 53 (1985) 223-274, aldaar 253, 255, 271-274; P. Janssens, *De evolutie van de Belgische adel sinds de late middeleeuwen* (Brussel 1998) 103-107; en Wood, *The Nobility*, 12-14.

¹⁴ A. Janse, *Ridderschap in Holland. Portret van een adellijke elite in de late middeleeuwen* (Hilversum 2001) 41-42, 79-81; K.-H. Spieß, 'Aufstieg in den Adel und Kriterien der Adelszugehörigkeit im Spätmittelalter', in: K. Andermann en P. Johanek (eds.), *Zwischen Nicht-Adel und Adel* (Stuttgart 2001) 1-26, aldaar 18-19; Ph. Contamine, *La noblesse au royaume de France de Philippe le Bel à Louis XII. Essai de synthèse* (Parijs 1997) 21, 45; en H. Kaminsky, 'Estate, Nobility, and the Exhibition of Estate in the Later Middle Ages', *Speculum* 68:3 (1993) 684-709, aldaar 394, 398.

rijkdom en aanzien: de factoren die hun positie in de sociale hiërarchie bepaalden.¹⁵ Een stevige financiële basis was een vereiste voor het ophouden van de adellijke staat. Verwerving en behoud van adeldom waren daarom een familiaangelegenheid. De daartoe behorende politieke, economische en sociale macht gingen van generatie op generatie over.

Het ontbrak in middeleeuws West-Europa aan wetgeving die adeldom reguleerde. Adellijke voorrechten werden door het gewoonterecht bepaald en verschilden daardoor in tijd en plaats.¹⁶ Per regio moeten daarom criteria opgesteld worden waarin de adellijke privileges tot uitdrukking komen en waarmee de edellieden uit de beschikbare bronnen gedestilleerd kunnen worden. Enkele belangrijke indicaties van adeldom zijn bijvoorbeeld de oproep voor de ridderschap, deelname aan militaire activiteiten, het uitoefenen van bepaalde vorstelijke ambten, het in leen houden van een heerlijkheid, het voeren van adellijke of ridderlijke titels en kenmerken van een adellijke levensstijl zoals het bezitten van een kasteel en deelname aan toernooien. Slechts enkele van deze uiterlijke kenmerken en privileges waren exclusief voorbehouden aan edelen, zonder dat ze noodzakelijke voorwaarden waren voor adeldom.¹⁷

Aan de hand van meerdere criteria is voorlopig vastgesteld hoeveel edelen Zeeland telde in het jaar 1475, althans, voor zover zij actieve meerderjarige mannen, weduwen, of erfdochteren en -zonen waren die aan de hand van verschillende bronnen geïdentificeerd konden worden (zie tabel 1). De vraag is hier wel wat een edelman tot een Zeeuwse edelman maakte. Herkomst en vestiging zijn problematische criteria omdat ze moeilijk te achterhalen zijn en een deel van de edelen liet zich weinig gelegen liggen aan territoriale grenzen. Om die reden worden alle edelen tot de onderzoekspopulatie gerekend die structurele banden hadden met het graafschap, omdat zij daar gevestigd waren, bezittingen hadden of functies uitoefenden. Ter wille van de analyse zijn de edelen uit de onderzoekspopulatie van 1475 nader ingedeeld in drie strata. Deze classificatie, gebaseerd op dezelfde criteria die zijn gebruikt om de edelen in de bronnen te identificeren, is terug te voeren op de factoren macht, rijkdom en status die de sociale positie van de edelman bepaalden, maar kent geen verklarende kracht. Het stratificatiemodel dient slechts om orde aan te brengen in de heterogene samenstelling van de onderzoekspopulatie.¹⁸

¹⁵ Spieß, 'Aufstieg in den Adel', 25-26; W.G. Runciman, 'Class, Status and Power?', in: J.A. Jackson (ed.), *Social Stratification* (Cambridge 1968) 25-32; R. van Uytven, 'Classes économiques, hiérarchies sociales et influence politique aux Pays-Bas du sud XIVe au XVIIe siècle', in: A. Guarducci (ed.), *Gerarchie economica e gerarchie sociali, secoli XII-XVIII. Atti della dodicesima Settimana di studi (Prato, 18-23 aprile 1980)* (Florence 1990) 365-386, aldaar 365, 386; en Janse, *Ridderschap*, 100-102.

¹⁶ Ph. Contamine, 'Noblesse et service. L'idée et la réalité dans la France de la fin du Moyen Age', in: O.G. Oexle en W. Paravicini (eds.), *Nobilitas. Funktion und Repräsentation des Adels in Alteuropa* (Göttingen 1997) 299-311, aldaar 299; en Janssens, *Belgische adel*, 104-105.

¹⁷ Zie de bijdrage van M. Damen en A. Janse in dit themanummer.

¹⁸ De gegevens zijn voorlopig en verzameld in het kader van mijn lopend promotieonderzoek naar edelen in Zeeland, ca. 1425-1535.

Tabel 1: Samenstelling adellijke onderzoekspopulatie in het graafschap Zeeland, 1475 (Bron: zie noot 18)

Hoog		Model		Laag		Totaal
12	6%	91	44%	105	50%	208

Tot het hoge segment van de populatie worden de belangrijkste Zeeuwse adellijke geslachten gerekend, zoals de families Van Borssele en Van Kruiningen die in het bezit waren van uitgestrekte (leen)goederen in meerdere gewesten en over grote politieke macht en invloed beschikten. Tot dit stratum behoorden ook hoge edelen uit andere gewesten, die in de vijftiende eeuw leenbezit verwierven in Zeeland door aankoop, huwelijk of vorstelijke begunstiging. Sprekende voorbeelden zijn in 1475 de twee bastaarden van Filips van Bourgondië, Boudewijn en Anna, Adolf van Kleef, de latere partner van Anna van Bourgondië, Lodewijk van Brugge-Gruuthuse en Jasper van Culemborg.¹⁹ Het modale segment omvat de edelen die zich bewogen op het regionaal niveau, waar ze onder meer deel uitmaakten van de ridderschap, actief waren in het grafelijke bestuur en doorgaans omvangrijke bezittingen hadden. Bekende families waren bijvoorbeeld Van den Abeele, Van Domburg, Van Haamstede, Van Kats, Van Oostende, Van Renesse en Van Reimerswaal. Het lage segment waaronder ongeveer de helft van de edelen valt, is nadrukkelijk in het onderzoek opgenomen, waardoor het onderzoeksobject breder is dan alleen de ridderschap zoals in de studies van Janse en Van Nierop.²⁰ Deze edelen zijn vanwege de weinige bronvermeldingen het minst grijpbaar voor de historicus; ze hadden beperkt leenbezit en oefenden doorgaans alleen lokale bestuursfuncties uit. Bovendien zijn de nieuwkomers en randfiguren bij deze groep ingedeeld; hun adellijke staat en de erkenning daarvan door tijdgenoten blijkt niet altijd expliciet uit de bronnen. In veel van deze gevallen hangt het bepalen van adeldom af van de reconstructie van de genealogie. De kleine adellijke ambachtsheren in Zeeland kunnen qua status en voorrechten vergeleken worden met de Hollandse welgeborenen.²¹

Met de noemer 'de adel van Zeeland' kan ook niet meer aangeduid worden dan het totaal van edelen in het graafschap. Het omschrijven van deze groep edelen als statische politiek-juridische stand of statusgroep dan wel als sociaal-economische klasse heeft nauwelijks verklarende zin, omdat een dergelijke bepaling geen recht doet aan de differentiatie tussen de edelen wat betreft hun politieke, economische en sociale profielen.²² De samenstelling van de adellijke populatie was aan verandering onderhevig door migratie, het uitsterven van

¹⁹ Het hoogste stratum van de adel in de Bourgondische Nederlanden is beschreven door Cools, *Mannen met macht*, 18, 144-147.

²⁰ Janse, *Ridderschap*, 47; en H.F.K. Nierop, *Van ridders tot regenten. De Hollandse adel in de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw* (Den Haag 1984) 31-39.

²¹ Janse, *Ridderschap*, 44-53.

²² A. van Steensel, 'Exploring the Possibilities of the Prosopographical Method. The Noble

families en in beperktere mate door sociale mobiliteit. Het ontstaan van een collectieve identiteit onder de edelen was in eerste instantie het bijproduct van de strijd die de edelen voerden met elkaar en niet-edelen om hun politieke, economische en ideologische staat te behouden. Daarbij vielen zij in hun handelen terug op verwantschapsbanden, politieke en economische netwerken, die de grenzen van de formele adelsstand overschreden.²³ Sommige families verloren in de concurrentieslag hun adellijke status, terwijl nieuwkomers hun opwachting maakten.

Politieke machtsverhoudingen

De vooraanstaande positie die edelen in de middeleeuwse samenleving innamen, was gebaseerd op het publieke gezag dat zij uitoefenden. In de late middeleeuwen zou hun machtspositie onder druk zijn komen te staan, omdat vorsten geleidelijk de fysieke en financiële dwangmiddelen monopoliseerden die voorwaarden waren voor machtsuitoefening binnen hun territorium. Dit proces ging samen met de geleidelijke opbouw van een professioneel bestuursapparaat, waardoor niet-adellijke juristen en financiële deskundigen de edelen tot op zekere hoogte verdrongen uit het openbaar bestuur.²⁴ Een tweede factor die verschuivingen bracht in de verhouding tussen vorst en edelen was de opkomst van de steden als kapitaalkrachtige machtsfactoren.²⁵ Naast deze twee ontwikkelingen moet wat betreft de analyse van de politieke macht van de edelen ook meegenomen worden dat Zeeland na de integratie in het Bourgondische landencomplex verder van het grafelijke hof en de centrale bestuursmacht kwam te liggen, wat de toegang tot deze kringen voor de

Population of the Late Medieval County of Zeeland', *Medieval Prosopography* 26 (2009) ter perse.

- ²³ J. Dewald, *The European Nobility, 1400-1800* (Cambridge 1996) 18-22; en M. Boone, 'Élites urbaines, noblesse d'État: bourgeois et nobles dans la société des Pays-Bas bourguignons (principalement en Flandre et en Brabant)', in: J. Paviot e.a. (eds.), *Liber amicorum Raphaël de Smedt III* (Leuven en Parijs 2001) 61-85, aldaar 68-82. Het ontstaan van een collectieve identiteit kan alleen begrepen worden vanuit het handelen van de individuele edelen zelf, zie: E. Kiser en M. Hechter, 'The Debate on Historical Sociology. Rational Choice Theory and its Critics', *The American Journal of Sociology* 104 (1998) 785-816, aldaar 799-807.
- ²⁴ A. Maczak, 'The Nobility-State Relationship', in: W. Reinhard (ed.), *Power Elites and State-Building* (Oxford 1996) 189-206, aldaar 198-199, 204-205; W. Prevenier, 'Ambtenaren tussen stad en land in de Nederlanden. Socio-professionele evoluties (veertiende tot zestiende eeuw)', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 84:1 (1972) 44-59, aldaar 45, 52; en H. Ridder-Symoens, 'Adel en universiteiten in de zestiende eeuw. Humanistisch ideaal of bittere noodzaak?', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 93 (1980) 410-432, aldaar 431-432.
- ²⁵ R. van Uytven, 'Vorst, adel en steden. Een driehoeksverhouding in Brabant van de twaalfde tot de zestiende eeuw', *Bijdragen tot de Geschiedenis* 59 (1976) 93-122; en W.P. Blockmans, 'Stadt, Region und Staat. Ein Dreiecksverhältnis. Der Kaus der Nederlanden im 15. Jahrhundert', in: F. Seibt en W. Eberhard (eds.), *Europa 1500. Integrationsprozesse im Widerstreit. Staaten, Regionen, Personenverbände, Christenheit* (Stuttgart 1987) 211-226.

Zeeuwse edelen belemmerd kan hebben.

Het lokale bestuur en de lage rechtspraak was in Zeeland in handen van de ambachtsheren. Deze grafelijke leenmannen stelden schout en schepenen aan om de rechtsheerlijke macht in de ambachten te handhaven. Adeldom was in de vijftiende eeuw geen voorwaarde meer voor het in leen houden van een ambacht, hoewel het merendeel van de heren nog adellijk was.²⁶ Op regionaal niveau was het aantal ambten beperkt. Alleen het burggraafschap was voorbehouden aan een edelman, maar dit ambt kende in de vijftiende eeuw niet meer het politieke gewicht uit de voorgaande eeuwen. In 1475 werd het uitgeoefend door een hoge edelman, de heer van Kruiningen.²⁷ Zijn taak was het voorzitten van de hoge vierschaar, het gerecht van grafelijke leenmannen dat vonnis wees in bede- en leenzaken.²⁸ De burggraaf werd hierin bijgestaan door de schout, advocaat en notaris van de vierschaar, die op de schout na doorgaans niet van adellijke afkomst waren. De hoge vierschaar werd vanaf 1467 gecompliceerd door vijf grafelijke leenmannen uit Bewestenschede en vier uit Beoostenschede. Als zodanig traden doorgaans edelen uit het lagere segment van de populatie op maar ook niet-adellijke leenmannen.²⁹

De grafelijke rentmeester was in de vijftiende eeuw de belangrijkste vertegenwoordiger van de graaf in Zeeland en de schakel tussen de grafelijke instellingen en de onderdanen. Hij beheerde de grafelijke domeinen en droeg zorg voor de grafelijke financiën, maar kreeg in de tweede helft van de vijftiende eeuw ook juridische bevoegdheden.³⁰ Het gewicht van deze functie blijkt uit het salaris dat de rentmeester toucheerde; hij had naast een vast salaris recht op een vijftigste penning uit de bede-inkomsten en een twintigste penning uit de domeininkomsten.³¹ De vorst gunde het rentmeesterschap aan

²⁶ Dekker, *Zuid-Beveland*, 418-422; en vgl. Lenselink, 'Het hoog adelyk', 41-43.

²⁷ W.H. Lenselink, 'Het burggraafschap van Zeeland tot 1328', in: W.H. Lenselink en A.D.A. Monna, *Studies over het Zeeuwse en het Leidse burggraafschap* (Groningen 1976) 1-62, aldaar 44-47; en Cools, *Mannen*, 242-243.

²⁸ L.W.A.M. Lasonder, *Bijdrage tot de geschiedenis van de hooge vierschaar in Zeeland* (Den Haag 1909) 82-92.

²⁹ R. Fruin, *De provincie Zeeland en hare rechterlijke indeling voor 1795* (Middelburg 1933) 51-55. In 1475 was edelman Jan Jansz Beyer van Voxdale schout van de vierschaar; zie: Zeeuws Archief, Middelburg (verder ZA), Archief van de Zeeuwse Rekenkamer, Bourgondisch-Oostenrijks Tijdperk (verder ZRK BO), inv. nr. 68, fo. 51vo.-53vo.; inv. nr. 307, fo. 96ro.-97ro.; inv. nr. 885, fo. 27ro.-28ro. Zijn broer Adriaan kocht in 1477 één gemet ambacht in Poppendamme op grond waarvan hij tot zijn dood in 1497 grafelijke leenman was.

³⁰ Fruin, *De provincie Zeeland*, 55-56.

³¹ In 1474 stelde Karel de Stoute in Zeeland een rentmeester aan voor de bede en een voor de domeinen, daarvoor kenden Bewesten- en Beoostenschede elk een eigen rentmeester. Paulus van der Nadt streek in 1475 uit het bederentmeesterschap een wedde van 33 pond van 40 groten en 1004 pond aan irreguliere inkomsten op. Het rentmeesterschap van de domeinen leverde Guy de Baenst een wedde van 150 pond en 188 pond aan extra inkomsten op. Ter vergelijking de burggraaf had een gewone wedde van 96 pond en ontving aan daggelden 138 pond. ZA, ZRK BO, inv. nr. 68, fo. 51vo.; inv. nr. 307, fo. 96ro.-97ro.; inv. nr. 885, fo. 27ro.-28ro.

edelen en niet-edelen van uiteenlopende status. Verschillende leden van de laag adellijke familie Van Wissenkerke uit Middelburg vervulden het ambt, maar ook hoge edelen als Hendrik van Borssele, Jan van Kruiningen en Filips de bastaard van Bourgondië. Een van de rentmeesters in 1475 was Guy de Baenst, een telg uit een Vlaamse adellijke familie die in de vijftiende eeuw opgang maakte door vorstelijke en stedelijke ambten te verwerven.³² Het aantal (adellijke) families dat profiteerde van carrières in vorstelijke dienst bleef ondanks enkele aansprekende voorbeelden echter gering.

Hendrik van Borssele (Bron: Statutenboek van de Orde van het Gulden Vlies, Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, KA Hs. 76 E 10, fo. 60vo.)

³² F. Buylaert, 'Sociale mobiliteit bij stedelijke elites in laatmiddeleeuws Vlaanderen. Een gevalstudie over de Vlaamse familie De Baenst', *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis* 8 (2005) 201-251, aldaar 212-214.

Binnen het graafschap waren verder baljuw-, dijkgraafschappen en schoutambten te verdelen. In 1475 waren deze ambten verpacht of begiftigd door de vorst.³³ De ambten waren niet voorbehouden aan edelen, maar zij hadden wel een sterke greep op de belangrijkste functies en enkele hoge edelen hadden zelfs meerdere ambten tegelijkertijd in handen. De heer van Veere oefende gelijktijdig het baljuwschap van de Oostwatering van Walcheren, van Zuid-Beveland beoosten Yerseke en van Zuid Beveland bewesten Yerseke uit, terwijl Adriaan van Nieuwerve daarentegen samen met Michiel van Wissenkerke het baljuwschap van de Westwatering van Walcheren uitoefende. Het aantal ambten was beperkt (zie tabel 2), maar bood met name de hoge en modale adel de mogelijkheid om inspraak te hebben en inkomsten te trekken uit het bestuur, de rechtspraak en de waterstaatszorg.³⁴ Een aantal edelen uit Zeeland verwierf ambten buiten het graafschap. Jan van Reimerswaal, heer van Lodijk en Nieuw-Strijen, vervulde bijvoorbeeld regionale ambten in Holland; in 1475 was hij baljuw van Rotterdam, baljuw en dijkgraaf van Schieland, en schout van Hillegersberg.

Tabel 2: Verdeling van de regionale ambten in het graafschap Zeeland, 1475 (Bron: Zeeuws Archief, Middelburg, Archief van de Zeeuwse Rekenkamer, Bourgondisch-Oostenrijks Tijdperk, inv. nr. 68, fo. 28vo.-29vo.; en inv. nr. 885, fo. 12vo.-13ro.)

	Aantal	Hoge adel	Modale adel	Lage adel	Niet-adellijk
Dijkgraafschappen	11	3	6	1	1
Baljuwschappen	6	1	3	1	1
Schoutambten	3		1		2

Hertog Karel de Stoute gaf het bestuur over Holland en Zeeland in handen van een stadhouder die presideerde over het Hof van Holland. De Zeeuwse edelen, voornamelijk uit het geslacht Van Borssele, hadden een belangrijk rol gespeeld in het bestuur van het graafschap in de eerste helft van de vijftiende eeuw maar waren in de tweede helft van de vijftiende eeuw niet langer onmisbaar bij het Hof van Holland. Slechts acht edelen uit de populatie van 1475 oefenden tijdens hun leven een ambt uit in Den Haag, waaronder Klaas Jansz van Wissenkerke, afkomstig uit een laag adellijke ambtenarenfamilie uit Middelburg, die in 1477 werd benoemd op de vaste Zeeuwse raadsheerplaats bij het Hof van Holland.³⁵ Bij de Grote Raad – onder Karel de Stoute tijdelijk

³³ In de rekening van 1470-1471 staat bijvoorbeeld de verpachting van de baljuw- en dijkgraafambten per opbod geregisterd, zie: ZA, ZRK BO, inv. nr. 876, fo. 75vo.-80ro.

³⁴ Doorgaans stelden de edelen tegen een wedde plaatsvervangers aan, zie: Dekker, *Zuid-Beveland*, 537-548.

het Parlement van Mechelen – was alleen Filips Ruychrock van der Werve als raadsheer uit Zeeland actief. Enkele andere adellijke raadsheren hadden wel leenbezit in Zeeland maar waren niet uit het graafschap afkomstig of daar gevestigd.³⁶ Voor edelen uit Zeeland waren de mogelijkheden om ambten in de gewestelijke en centrale instellingen te verwerven beperkt, afgezien nog van het feit dat het adellijke segment in deze instellingen door professionalisering afnam. Deze conclusie is door Janse ook getrokken voor edelen uit het graafschap Holland.³⁷ Voor enkele adellijke personen boden deze functies echter de kans om hun macht, rijkdom en aanzien sterk te vergroten.

De graaf omringde zich van oudsher met edelen die als beschermers en raadgevers deel uitmaakten van zijn dagelijkse hofhouding. Aanwezigheid aan het hof was ook in het belang van de edelen zelf om invloed uit te oefenen op de beslissingen van de graaf of gunsten van hem te verkrijgen. In de vijftiende eeuw had de grafelijke raad zich als zelfstandig bestuurs- en rechtscollege – het Hof van Holland – reeds afgesplitst van het grafelijke hof, evenals de grote raad van edelen en leenmannen waaruit de Statenvergaderingen, met de ridderschap als adellijk bestanddeel, waren voortgekomen.³⁸ De Bourgondische hertogen verbleven slechts sporadisch in Holland en Zeeland, wat de afstand tot het vorstelijke hof voor de edelen vergrootte. Slechts drie Zeeuwse edelen uit de onderzochte populatie, en wel de twee Vliesridders Wolfert van Borssele en Jan van Kruiningen alsmede Jan van Blois, verbleven als kamerling-raadsheer aan het omvangrijke hof van Filips de Goede, Karel de Stoute, Maximiliaan van Oostenrijk of Filips de Schone. Zij kunnen aangevuld worden met een zevental uitheemse hoge edelen, die belangen van uiteenlopende betekenis hadden in Zeeland.³⁹ Anders gezegd, slechts enkele Zeeuwse edelen hadden in de tweede helft van de vijftiende eeuw directe toegang tot het hof en ze drukten geen grote stempel op het vorstelijke beleid.

Ondanks de beperkte aanwezigheid van Zeeuwse edelen aan het Bourgondische hof, konden zij op andere wijze indirect invloed uitoefenen op het

³⁵ M. Damen, *De staat van dienst. De gewestelijke ambtenaren van Holland en Zeeland in de Bourgondische periode (1425-1482)* (Hilversum 2000) 170-173, 186 en bijlagen.

³⁶ A.J.M. Kerckhoffs-de Hey, *De Grote Raad en zijn functionarissen 1477-1531. Biografieën van raadsheren* (Amsterdam 1980) 14, 28-30, 129-131, 148. De raadsheren met belangen in Zeeland waren Guy de Baenst, Lodewijk van Brugge-Gruuthuse, Filips Ruychrock van den Werve en Arnoud van Trazegnies, daarnaast was Jacob Cruesink werkzaam bij de Rekenkamer te Mechelen. Ook Jan Gros, secretaris van Karel de Stoute, verwierf in 1474 omvangrijk ambacht op Zuid-Beveland.

³⁷ Janse, *Ridderschap*, 363-364, 374.

³⁸ Damen, *Staat van dienst*, 33-35; H.M. Brokken, *Het ontstaan van de Hoekse en Kabeljauwse twisten* (Zutphen 1982) 143-148; Janse, *Ridderschap*, 365, 375-376; en B. Schnerb, *L'État bourguignon 1363-1477* (Parijs 1999) 279-285.

³⁹ W. Paravicini, 'Expansion et intégration. La noblesse des Pays-Bas à la cour de Philippe le Bon', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 95 (1980) 298-314, aldaar 301-305. De uitheemse edelen waren Boudewijn van Bourgondië, Jan van Bourgondië, Lodewijk van Brugge, Jan van Glymes-Bergen, Adolf van Kleef, Arnoud van Trazegnies, en Adriaan Vilain; zie: Cools, *Mannen met macht*, bijlage.

beleid van de vorst. Allereerst als kredietverschaffers aan de vorst, maar belangrijker nog als onderhandelingspartner over de beden en andere belastingen op de Staten van Zeeland.⁴⁰ Alle ambachtsheren en onderdanen werden in principe geconvoceerd voor de dagvaarten van de Staten als er over belastingen onderhandeld werd. Zo werden in maart 1473 de ‘prelaet, baenridzen, riddersen, ambochtsheeren, leenmannen ende goede steden van Zeelant’ te Reimerswaal bijeengeroepen, waar ze onder voorwaarden instemden met de zesjarige bede van 48.200 kronen.⁴¹ Dit bedrag zou betaald worden uit een jaarlijkse heffing van 14 groten per ambachtsgemet en een impost op de overslag en verkoop van bier.⁴² Dit betekende dat de ambachtsheren het grootste deel van het verschuldigde bedrag opbrachten. Toch is het onwaarschijnlijk dat zij allen aanwezig waren of hun zegje konden doen tijdens de dagvaart van de Staten van Zeeland. Enkele hoge edelen en de grote steden hadden namelijk een beslissende stem in de besluitvorming.

Voor andere zaken die het land aangingen werden de Staten van Holland en de Staten van Zeeland gezamenlijk geconvoceerd. In deze gevallen werden niet de grafelijke leenmannen maar alleen de leden van de Zeeuwse ridderschap geconvoceerd, allen waren hoge of modale edelen en worden bij naam vermeld in de bronnen. Van de populatie van 1475 werden 67 personen meer dan eens opgeroepen, wat neer komt op een derde van het totaal.⁴³ Lang niet alle edelen gaven daadwerkelijk gehoor aan de oproepen en het blijft moeilijk te zeggen hoe groot de politieke invloed was van de adel als geheel. Hoge edelen als Wolfert van Borsssele, heer van Veere, en Adolf van Kleef, heer van Dreischor, drukten samen met de abt van Middelburg en het Middelburgse en Zierikzeese stadsbestuur een grote stempel op de besluitvorming tijdens de vergaderingen van de Staten, maar het moet nader onderzocht worden in hoeverre modale edellieden en de kleine steden collectief of afzonderlijk een afwijkende standpunt innamen.⁴⁴ In vergelijking met Holland en Vlaanderen waren de edelen in Zeeland nauwer betrokken bij de politieke besluitvorming binnen het

⁴⁰ Maczak, ‘The Nobility-State Relationship’, 191-192. Voorbeelden van directe leningen komen rond 1475 niet voor, maar in 1441 had de graaf leningen uitstaan bij enkele edelen; ZA, ZRK BO, inv. nr. 853, fo. 22vo.-23ro.

⁴¹ ZA, ZRK BO, inv. nr. 306, fo. 2ro.-2vo. In het laatste kwart van de vijftiende eeuw wordt in de vorstelijke bronnen steeds vaker gesproken van de ‘drie staten van Zeellant’, ‘edelen ende goede steden’ of ‘ridderscippen ende steden van Zeelant’, wat duidt op een structurering van bovenaf volgens Bourgondisch model.

⁴² Zie bijvoorbeeld de verantwoording van de bede-inning in 1474: ZA, ZRK BO, inv. nr. 63, fo. 51vo.-52ro.; en F.H.J. Lemmink, *Het ontstaan van de Staten van Zeeland en hun geschiedenis tot het jaar 1555* (Roosendaal 1951) 139.

⁴³ Vergelijk Janse, *Ridderschap*, 109, die de Hollandse ridderschap rond 1475 op ongeveer 100 man schat. Voor de oproepen voor de dagvaarten: J.G. Smit e.a. (eds.), *Bronnen voor de geschiedenis der dagvaarten van de Staten en steden van Holland voor 1544 III (1467-1477)* (Den Haag 1998) 222, 227, 228, 269, 273, 280, 305, 354, 360, 389; en H. Kokken, *Steden en Staten. Dagvaarten van steden en Staten van Holland onder Maria van Bourgondië en het eerste regentschap van Maximiliaan van Oostenrijk (1477-1494)* (Den Haag 1991) 120-122.

⁴⁴ In 1478 riep Adolf van Kleef bijvoorbeeld de goede steden van Zeeland ter dagvaart bijeen in

graafschap.⁴⁵ Dit wordt verklaard door hun positie als ambachtsheren en het geringe aantal steden. Afgezien van de hoofdsteden Middelburg en Zierikzee kwamen in de vijftiende eeuw alleen de kleine steden Reimerswaal, Tholen en Goes met beperkte financiële machtsmiddelen ter dagvaart van de Staten.

Inkomsten uit leengoederen

In de late middeleeuwen waren heerlijkheden en landbezit de belangrijkste bron van inkomsten voor edelen om hun staat op te houden. Adeldom was in de vijftiende eeuw geen vereiste meer om een ambacht te bezitten in Zeeland noch verleende ambacht adellijke status aan de bezitter.⁴⁶ Niettemin was ambachtsbezit onmisbaar voor de edelen vanwege de politieke en financiële rechten. De heren hadden hun heerlijkheid (*officium* of *ambacht*) in leen van de graaf en vertegenwoordigden zijn gezag op lokaal niveau. Het ambacht bracht daarnaast inkomsten uit de lage jurisdictie en de diverse profitabele ambachtsgevolgen met zich mee.⁴⁷ Deze inkomsten waren echter gering in vergelijking met de financiële betekenis van de fiscale rechten van de ambachtsheren in Zeeland.⁴⁸

De ambachtsheren waren verantwoordelijk voor de inning van de bede in hun ambacht, die door de grondbezitters betaald werd. De bede werd opgebracht over het gehele ambacht (*bij der brede*), maar de ambachtshere droeg slechts de inkomsten uit een kleiner deel, het zogenaamde ambacht *steen schietend*, over aan de grafelijke rentmeester. Het verschil tussen beiden werd het *vrije* genoemd. De omvang van het *vrije* van de ambachten varieerde zowel per eiland als per ambacht. Op Schouwen bedroeg het slechts 5 procent, terwijl op Borssele en Wolphaartsdijk ruim 70 procent van de bede-inkomsten aan de ambachtsheren toe kwam. Dit waren de uitersten, over het geheel genomen bedroeg het *vrije* een derde van het totale ambachtsbezit in Zeeland.⁴⁹ De bede

Middelburg om hen te manen Maximiliaan van Oostenrijk als graaf te huldigen en een bede te consenteren; ZA, ZRK BO, inv. nr. 311, fo. 92vo.

⁴⁵ W.P. Blockmans, 'La représentation de la noblesse en Flandre aux XVe siècle', in: J. Paviot en J. Verger (eds.), *Guerre, pouvoir et noblesse au moyen âge. Mélanges en l'honneur de Philippe Contamine* (Parijs 2000) 91-99, aldaar 96-99; en Janse, *Ridderschap*, 109, 378-381, 383-384.

⁴⁶ Lenselink, 'Het hoog adelyk', 42, beschouwt alle ambachtsheren in de vroege veertiende eeuw als edelen en komt op grond van het ambachtsbezit tot een schatting van meer dan 1300 edelen.

⁴⁷ De karakteristieken van het Zeeuwse ambacht worden uitvoerig geanalyseerd door Dekker, in: *Zuid-Beveland*, deel V. De lage jurisdictie omvatte de boetstrafelijke zaken en de civiele en vrijwillige rechtspraak. De criminele rechtspraak kwam alleen toe aan de bezitters van hoge heerlijkheden. De rechtshoofdelijkheid ('la seigneurie banale') was in Zeeland afgeleid van het koninklijke recht om te bevelen en te heersen (het *bannum*) en onderscheidde zich van de grondheerlijkheid ('la seigneurie foncière') gebaseerd op grootgrondbezit, zie: G. Fourquin, *Seigneurie et féodalité au moyen âge* (Parijs 1970) 30-31.

⁴⁸ Andere feodale goederen zoals tienden en leenlanden waren overwegend in handen van de edelen; zie ZA, ZRK BO, inv. nr. 71 en inv. nr. 886.

⁴⁹ Gegevens gebaseerd op de bederekening van 1475; ZA, ZRK BO, inv. nr. 307.

toegezegd in maart 1473 werd onder meer opgebracht door

die prelaet, ridderscip, edele ende goede steden des voirs. lants van Zeelant [...], gerekent ende geleyt ende bij vonnisse van mannen gewijst 14 groten Vlaems op elc gemet lants tsteen schietende ten vollen scote, behouden den ambochtsheerscippen huer vry.⁵⁰

Anders gezegd, de ambachtsheren inden 14 groten per gemet over hun gehele ambacht maar droegen slechts de inkomsten over het gedeelte *steen schietend* af. Het *vrije* bracht voor grote ambachtsheren aanzienlijke inkomsten mee. Ter illustratie, Anna van Bourgondië, vrouwe van Ravenstein, ontving volgens haar rekening over 1476 uit het *vrije* op Walcheren 200 ponden van 240 groten, ongeveer 30 procent van de totale inkomsten uit haar Walcherse goederen.⁵¹

In grafiek 1 staat de verdeling van het ambachtsbezit van de edelen volgens de grafelijke bederekening uit het jaar 1475 over de drie segmenten weergegeven.⁵² De twaalf edelen gerekend tot het hoge segment hadden ruim de helft van het adellijke ambachtsbezit in handen, terwijl de 208 edelen uit het lage segment gezamenlijk ongeveer 15 procent van het bezit in handen hadden. Het hogere segment van de adellijke populatie profiteerde dus het meest van hun ambachtsrechten, temeer omdat er een zekere correlatie was tussen de verspreiding van deze edelen over de eilanden en de waarde van ambachten als inkomstenbron. Gezamenlijk hadden de edelen ongeveer 82 procent van het totale ambachtsbezit in handen (zie tabel 3).⁵³ Het aantal niet-adellijke ambachtsbezitters was rond 1475 beperkt. Onder hen bevonden zich de steden Middelburg, Goes en Zierikzee, die over het ambacht rond de stadsmuren heersten. De abdij van Middelburg had eveneens omvangrijke ambachten in leen, met name in Oost-Kapelle, Domburg, Geersdijk en Wissenkerke.⁵⁴ Ten slotte vielen ambachten soms tijdelijk terug in handen van de graaf als een leenman zonder nazaat overleed.

⁵⁰ ZA, ZRK BO, inv. nr. 1485, fo. 1ro.-2ro. In de tweede helft van de vijftiende eeuw werd soms ook ingestemd met een bede over het ambacht *bij der brede*, maar doorgaans was het *vrije* dan behoorlijk lager belast.

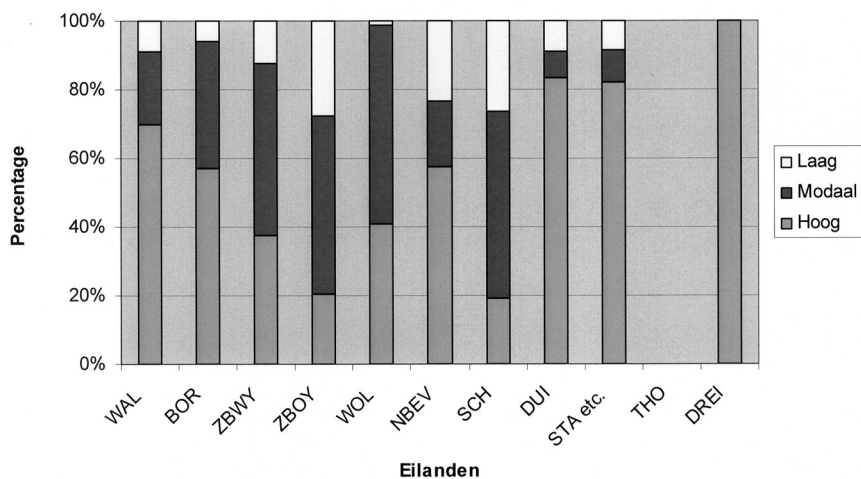
⁵¹ ZA, Archivalia betreffende de Borselens van Brigdamme, inv. nr. 104, fo. 19vo.; en inv. nr. 105, ongefolieerd. Het jaar daarop waren er geen inkomsten, omdat 'men upt jaer [14]77 geen schot van den gemete gegeven en heeft'. Haar overige inkomsten kwamen uit landpachten, tienden, en ambachtsgevolgen zoals visserij en malerij.

⁵² ZA, ZRK BO, inv. nr. 309. Verklaring van de afkortingen: WAL: Walcheren; BOR: Borssele; ZBWY: Zuid-Beverland bewesten Yerseke; ZBOY: Zuid-Beveland beoosten Yerseke; WOL: Wolphaartsdijk; NBEV: Noord-Beveland; SCH: Schouwen; DUI: Duiveland; STA etc: Stavenisse, Kempenhofstede, Poortvliet, Sint-Maartensdijk, Westkerke; THO: Tholen, Schakerloo; en DREI: Dreischor.

⁵³ Vergelijk Cools, 'Le prince et la noblesse', 396-397.

⁵⁴ P.A. Henderikx, 'De geschiedenis van de norbertijner abdij in hoofdlijnen', in: J. Dekker (ed.), *De abdij van Middelburg* (Utrecht 2006) 26-63, aldaar 44-49.

Grafiek 1: Het adellijke ambachtsbezit verdeeld naar het aantal gemeten, ca. 1475

Tabel 3: Verdeling van het totale ambachtsbezit in procenten, ca. 1475 (Bron en verklaring van de afkortingen zie noot 52)

	Edelen	Steden	Geestelijkheid	Grafelijkheid	Overig
WAL	77,3	1,4	8,2	1,2	11,9
BOR	100				
ZBWY	88,0	4,5			7,5
ZBOY	93,7			0,6	5,7
WOL	95,0				5,0
NBEV	83,7		5,6		10,7
SCH	72,2	10,1		0,9	16,8
DUI	97,1			0,1	2,8
STA etc.	58,6			41,4	
THO				100	
DREI	100				
Gemiddeld	82,0	2,3	2,1	6,0	7,6

De restcategorie vraagt om een nadere toelichting, waarbij enige uitleg over het Zeeuwse leenerfrecht van belang is. Volgens dit recht vererfde ambacht van vader op zoon, in het geval van meerdere zonen, gelijkelijk op alle zonen, en bij het ontbreken van mannelijk nageslacht viel het leen tot 1477 terug aan de graaf. De ambachten konden bij vererving of verkoop in het oneindige gesplitst worden, wat resulteerde in vele kleine ambachtsparties soms van maar enkele gemeten in omvang. Het bezit daarvan had weinig betekenis en volgens Dekker onderscheidden de kleine ambachtsheren zich in de dertiende eeuw niet meer van gewone boeren.⁵⁵ Het aantal ambachtsparties nam vanaf de veertiende eeuw af, onder meer omdat kleine ambachtsheren afstand deden van hun leenbezit. Op Schouwen kende dit proces een trager tempo dan op de overige Zeeuwse eilanden, omdat de kapitaalkrachtige edelen en niet-edelen vanwege de beperkte fiscale rechten weinig interesse hadden in deze ambachten. Deze kleine ambachtsbezitters, van wie de adellijke status en rechten niet meer erkend werden, hadden 17 procent van het ambacht op Schouwen in handen (tabel 2). Op Walcheren was het ambacht in het bezit van niet-edelen met 12 procent echter weer voornamelijk in handen van burgers. De broers Cornelis, Jan, Jacob en Jonge Jan Cornelisz, woonachtig in Antwerpen, Vlissingen en Westkapelle hielden bijvoorbeeld ruim 1800 gemeten in leen.⁵⁶ Het totale ambachtsbezit van niet-adellijke grafelijke ambtenaren in Zeeland was rond 1475 beperkt, al verwierven twee hertogelijke secretarissen ambachtsbezit op Zuid-Beveland.⁵⁷

De edelen, met name uit het hoge en modale segment, domineerden het ambachtsbezit aan het einde van de vijftiende eeuw. Afgezien van de rechtsmacht en de status verbonden aan de lenen, waren vooral de fiscale rechten van financiële betekenis voor de leenhouders. De leenmannen stonden tijdens dagvaarten van de Staten van Zeeland niet afwijzend ten opzichte van de vorstelijke bedeverzoeken, omdat zij direct profiteerden van de heffing van de belastingen die opgebracht werden door de grondbezitters in hun ambacht. Het merendeel van de ambachtsheren had dan ook beperkt of in het geheel geen grondbezit in hun ambacht, al is er nog weinig bekend over de verdeling van het grondbezit in Zeeland. Een vast aantal geprivilegieerde grondbezitters

⁵⁵ Dekker, *Zuid-Beveland*, 468-485. Op Zuid-Beveland constateert hij tussen 1331 en 1515 een proces waarbij de 'hoge adel' een sterke greep op de ambachten kreeg en vervolgens, aanvankelijk nog niet Zeeuwse, patriciërs ook ambachten gingen kopen.

⁵⁶ Hun vader Cornelis Jansz was burgemeester van Vlissingen evenals zijn zoon Jan. De ambachten waren deels afkomstig uit de verbeurd verklaarde goederen van Boudewijn de bastaard van Bourgondië en de vervallen goederen van Frank van Borssele. Nationaal Archief, Den Haag (verder NA), Archief van de Graven van Holland (verder AGH), inv. nr. 877, fo. 246vo.-247ro.; ZA, ZRK BO, inv. nr. 307, fo. 7vo.-12ro.; en R. Fruin, *De leenregisters van Bewesten Schelde, 1470-1535* ('s-Gravenhage 1911) nrs. 296, 302-305.

⁵⁷ Mr. Thibault Baradot bezat 903 gemet ambacht in Vlakte, Schore en Kapelle en mr. Willem Haultain 408 gemet in Tolsende Binnen, ZA, ZRK BO, inv. nr. 307, fo. 22ro.-22vo., 27ro. Willem Bolle, grafelijk rentmeester en raadshere bij het Hof van Holland, en Jacob Cruesink, rekenmeester in de Rekenkamer van Mechelen, hadden ambacht in leen op Zuid-Beveland. Klaas de Vriese, ambtenaar van het Hof van Holland, had bezittingen in Tholen en Vossemere.

– edelen, geestelijken en poorters – stond het vrij om de belastingen (het schot) niet aan de heren van het ambacht waarin zij geland waren af te dragen maar aan de grafelijke rentmeester.⁵⁸ In het geval van Middelburg betaalde de magistraat de belasting die de poorters, waaronder enkele edelen, over hun grondbezit verschuldigd waren. Uit de rekening van 1464-1465 blijkt dat het grondbezit van de poorters 9305 gemeten groot was, ongeveer een kwart van het totale ambachtsbezit op Walcheren van 37517 gemeten.⁵⁹ De poorters van Middelburg waren dus belangrijke grondbezitters maar het merendeel van de grond was waarschijnlijk in handen van eigengeërfde boeren.

Aan de ambachten waren ten slotte verschillende profitabele rechten verbonden, waarvan met name de molens, visserij, veren en schorren inkomsten opleverden in het waterrijke Zeeland. De heren deelden deze rechten als de ambachten gesplitst waren. Het *Valor Feodorum*, een register dat op last van hertog Karel de Stoute in de jaren 1472-1474 werd opgesteld om zijn leenmannen op grond van hun leenbezit te belasten met de feodale dienstplicht, geeft inzicht in de financiële betekenis van deze ambachtsgevolgen.⁶⁰ Thomas van den Abeele had bijvoorbeeld het gehele ambacht Welsingen in handen. Zijn inkomsten uit de molen bedroegen jaarlijks 26 ponden van 40 groten, uit de accijnzen 19,5 pond en uit het veer 15 pond. De inkomsten uit het *vrije* van zijn ambacht werd, ter vergelijking, getaxeerd op 134 pond.⁶¹ Deze aanzienlijke inkomsten uit de ambachten waren van groter belang dan de inkomsten uit de lage rechtspraak, die de ambachtsschout en schepenen doorgaans behielden.

Zeeland in Bourgondisch perspectief

De politieke en financiële machtsbasis van edelen in Zeeland vond haar grondslag in de ambten die zij uitoefenden en hun leenbezit. De edelen waren aan het einde van de vijftiende eeuw onveranderd de voornaamste ambachtsbezitters en zij genoten politieke voorrechten en belangrijke inkomsten uit hun ambachten. De groei van de grafelijke macht en de opkomst van de steden impliceerden geen uitholling van deze rechtsheerlijke macht en inkomsten. In andere delen van de Bourgondische Nederlanden hadden de edelen aan het einde van de vijftiende eeuw eveneens een sterke greep op de belangrijke feodale goederen, zoals analyses van de leenregisters van het graafschap

⁵⁸ Dekker, *Zuid-Beveland*, 442-444, 448. Het had voor de ambachtsheren vanzelfsprekend weinig zin om al het grond in hun ambacht te bezitten, want dan moesten zij zelf het schot betalen.

⁵⁹ Fruin, *Rechterlijke indeling*, 18; en ZA, ZRK BO, inv. nr. 41, fo. 104vo.; en inv. nr. 307, fo. 18ro.-18vo.

⁶⁰ NA, AGH, inv. nr. 880; ZA, ZRK BO, inv. nr. 68; en ZA, Rekenkamer A, inv. nr. 452, fo. 565ro.-574vo. Op grond van de waarde van hun lenen moesten de Zeeuwse leenmannen 40 mannen van wapenen leveren, 76 strijders te paard en 328 strijders te voet. Hierin werd geen onderscheid gemaakt tussen adellijke en niet-adellijke leenmannen. Het Zeeuwse deel van het *Valor Feodorum* is incompleet en minder systematisch dan de geraadpleegde grafelijke rekeningen. Bovendien voegt het daar weinig informatie aan toe, omdat de waarde van de ambachten is uitgedrukt als een vaste belasting van 14 groten op het *vrije*.

⁶¹ NA, AGH, inv. nr. 877, fo. 223ro.

Holland, de Rijselse kasselrij, en de *bailliage* van Atrecht hebben aangetoond.⁶² De Bourgondische hertogen hadden in Holland en Zeeland anders dan in bijvoorbeeld Rijsel geen sterke hand in de distributie van leengoederen. Deze werden door buitenstaanders verkregen door verervingen, huwelijken en aankopen.

In de vijftiende eeuw veranderde de adellijke populatie van samenstelling, want kleine heren deden steeds vaker hun bezit van de hand omdat het niets meer opleverde. Het ontbrak deze edelen aan middelen om hun geprivilegieerde positie te handhaven en hun adellijke staat op te houden. In sommige gevallen vestigden zij zich in de steden en zijn zij in de bronnen nauwelijks te onderscheiden van niet-adellijke, ambachtbezittende leden van de stedelijke elites.⁶³ Het voortdurend verdwijnen van kleine edelen in Zeeland was geen nieuw verschijnsel in deze periode.⁶⁴ Het proces werd in deze periode echter versterkt door de formalisering van de verheffingsprocedure onder Karel de Stoute en de wijziging en de beperking van adellijke privileges, casu quo ambachtsrechten, in de keur van 1495 tot bezitters van ambachten met een bepaalde omvang.⁶⁵ Het ambachtsbezit concentreerde zich door deze ontwikkeling in de handen van een kleiner aantal leenhouders. Dit waren voornamelijk nog edelen omdat de markt voor leenbezit voor niet-edelen relatief ontoegankelijk was en zij, op de grafelijke ambtenaren na, het verwerven van een ambacht niet zagen als een waardevolle investering. Uit de lijsten van leveringen blijkt dat poorters daarentegen wel belangrijke grondbezitters waren.

De edelen in Zeeland bezetten rond 1475 de belangrijkste lokale regionale grafelijke functies. In dit opzicht zijn er parallellen te trekken met de omliggende gewesten. Adellijke families hielden in Holland en Vlaanderen eveneens een sterke greep op de regionale functies, zoals de baljuwschappen en rentmeesterschappen.⁶⁶ Hierbij moet aangetekend worden dat het verkrijgen van grafelijke ambten slechts voor een deel van de adellijke populatie weggelegd was. In Zeeland was het aantal functies beperkt en ze waren vaak jarenlang in handen van dezelfde familie of edelman. De aanwezigheid van een

⁶² Janse, 'Leenbezit', 177, 181, 190-193; Cools, 'Le prince et la noblesse', 398, 400-402; en Caron, 'Enquête', 419-420.

⁶³ C. Dekker, *Een schamele landstede. Geschiedenis van Goes tot aan de Satisfactie in 1577* (Goes 2002) 337-339; en P.D. de Vos, 'Aanteekeningen uit de poorterboeken van Zierikzee, 1302-1810', *De Nederlandsche Leeuw* 11 (1893) 75-82.

⁶⁴ Dekker, *Zuid-Beveland*, 478-485; W.H. Lenselink, 'De adel op Schouwen en Duiveland circa 1340. Middeleeuwse edelen, van groot tot klein', *Kroniek van het land van de zeemeermin* 22 (1997) 27-42, aldaar 41. Vgl. J. Morsel, 'Adel in Armut – Armut im Adel? Beobachtungen zur Situation des Adels im Spätmittelalter', in: O.G. Oexle (ed.), *Armut im Mittelalter* (Ostfildern 2004) 127-164, aldaar 129, 162-163.

⁶⁵ Fruin, *De leenregisters*, 9-22.

⁶⁶ Janse, *Ridderschap*, 384-393; Van Nierop, *Van ridders tot regenten*, 166-167; J. van Rompaey, *Het grafelijke baljuwsambt in Vlaanderen tijdens de Bourgondische periode* (Brussel 1967) 238-240; en T. Soens, *De rentmeesters van de graaf van Vlaanderen. Beheer en beheerders van het grafelijk domein in de late middeleeuwen* (Brussel 2002) 187-191.

aantal edelen in de centrale bestuursinstellingen berustte op hun macht, rijkdom en status; de vorst kon hen in het landsbestuur niet zonder meer passeren. Toch oefende de overgrote meerderheid van de edelen in Zeeland geen bijzonder winstgevende of statusverhogende vorstelijke ambten uit, zonder dat zij daardoor aanwijsbaar verarmden of in politiek opzicht buiten spel kwamen te staan. Om die reden kan de vorstelijke dienst aan het einde van de vijftiende eeuw niet gezien worden als een reddingsboei voor de adel als geheel. Slechts een aantal edelen slaagde er aantoonbaar in hun positie te verbeteren door te profiteren van vorstelijke dienst. Zij kwamen in de vorstelijke instellingen in aanraking met niet-adellijke ambtenaren, soms afkomstig uit de stedelijke bestuurselites, voor wie adeldom een nastrevenswaardig ideaal was.

Het kwam niet vaak voor dat een ambtenaar adeldom verwierf, ondanks de aansprekende voorbeelden. De Hollandse rekenmeester Jacob Cruesinck, die onder meer de baljuwschappen van Reimerswaal en Poortvliet vervulde, zag zijn adellijke aspiraties die tot uitdrukking kwamen in een strategisch huwelijk, een adellijke levensstijl en het verwerven van heerlijkheden pas bezegeld met de ridderslag van zijn zoon Cornelis in 1486.⁶⁷ Aan het einde van de vijftiende eeuw klom ook Andries Andriesz op in de sociale hiërarchie. Hij begon zijn carrière als rentmeester van de vrouwe van Ravenstein en werd vervolgens tot rentmeester van Zeeland Bewestenshelde benoemd (1501-1515). Ondertussen had hij de heerlijkheid Wakken in Vlaanderen in handen gekregen. Hij werd in 1515 te Middelburg tot ridder geslagen door Maximiliaan van Oostenrijk. Zijn dochter Clara huwde met Anthonis van Bourgondië, de zoon van Antoon de Grote Bastaard, en hun zoon Adolf werd later hoogbaljuw van Gent, vice-admiraal en gouverneur van Zeeland. Een mooi voorbeeld van een carrière in vorstelijke dienst van een kleine ambachtsheer uit de bestuurselite van Zierikzee is Klaas Lievensz, gehuwd met Gertrude Florisdr van Botland, die in Zeeland verschillende stedelijke en regionale ambten vervulde voor zijn benoeming tot raadsheer van het Hof van Holland in 1511. In 1492 was zijn adeldom bevestigd door Maximiliaan van Oostenrijk en hij voerde vervolgens de ridderlijke titel schildknaap en de familienaam Van Kats.⁶⁸ Zijn gestegen status bleek uit het huwelijk tussen zijn oudste dochter Lievine en een hoge Bourgondische ambtenaar, de ontvanger-generaal en ridder Jan Micault. Ridderslagen of adelsbrieven waren in de late middeleeuwen de meest gangbare manieren om het adellijke statuut te verwerven en van de vorst om zijn trouwe ambtenaren te belonen, maar de frequentie hiervan – zeker van de ridderslagen op het slagveld – nam in de vijftiende eeuw af.⁶⁹

⁶⁷ Y. Bos-Rops, 'The Power of the Money. Financial Officers in Holland in the Late 15th and early 16th Century', in: R. Stein (ed.), *Powerbrokers in the Late Middle Ages. The Burgundian Low Countries in a European Context* (Turnhout 2001) 47-66, aldaar 57-58.

⁶⁸ ZA, ZRK BO, regest 455. De brief is afgedrukt in Th. van Rheineck Leyssius, 'Adeldom van Zeeuwsche leenmannen', *De Nederlandsche Leeuw* 52 (1934) 36-39.

⁶⁹ A. Janse, 'Ridderslag en ridderlijkheid in laat-middeleeuws Holland', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 112 (1997) 317-335, aldaar 320-321, 330-335; en J. Dumolyn en F. van Tricht, 'Adel en nobileringsprocessen in het laatmiddeleeuwse

Het merendeel van de edelen trad echter niet in vorstelijke dienst. Er ontstonden ook nauwelijks verwantschapsbanden tussen enerzijds edelen uit het hoge en modale segment van de onderzoekspopulatie en anderzijds edelen van lagere status, geadelde ambtenaren en leden van de stedelijke elites. Dit stond samenwerking in het geval van gedeelde belangen tussen edelen, ambtenaren en stadsbestuurders echter niet in de weg, met name de verticale patronagebanden tussen hoge edelen enerzijds en edelen van kleiner statuut en leden van de stedelijke elites anderzijds waren van grote betekenis. Van een nieuwe regionale politieke elite, waarin verarmde edelen, leden van de stedelijke elites en vorstelijke ambtenaren onder de paraplu van het Bourgondische staatsfeodalisme een sociaal netwerk gebaseerd op huwelijksbanden vormden, was in Zeeland onder meer door het ontbreken van bestuursinstellingen geen sprake.⁷⁰

De opkomst van de Bourgondische staat had in Zeeland blijkens de momentopname rond 1475 slechts geleidelijk gevolgen voor de samenstelling van de adellijke populatie in Zeeland. De oprichting van de Orde van het Gulden Vlies door Filips de Goede in 1430 bracht nog het meest een scheidingslijn aan tussen edelen van verschillende signatuur. Tot het hoogste echelon van de Bourgondische adel kunnen slechts enkele Zeeuwse families gerekend worden, maar verscheidene uitheemse hoge edelen verwierven leenbezit in Zeeland. Onder dit segment van de adel was het duidelijkst sprake van een gemeenschappelijke identiteit, die gecreëerd werd door de Bourgondische vorsten. Morsel heeft een vergelijkbaar proces in het vijftiende-eeuwse Frankrijk benoemd als de (discursieve) formatie van de adel als sociale groep.⁷¹ Een tweede proces van sociale formatie ontstond door de convocatie van de ridderschap op de Statenvergaderingen. De leden van de ridderschap, samengesteld uit hoge en modale edelen, waren gezamenlijk vertegenwoordigd op de dagvaarten. Brokken meent dat de ridderschap reeds vanaf het midden van de veertiende eeuw als politieke stand opgeroepen werd op de dagvaarten, maar *de facto* bleef de betekenis hiervan lange tijd beperkt.⁷² De ridderschap van Zeeland werd door de Bourgondische hertogen op persoonlijke titel opgeroepen wanneer er gezamenlijke dagvaarten plaatsvonden met de Staten van Holland. In de tweede helft van de vijftiende eeuw werd het voor de landsheer gebruikelijk zijn oproepen te richten aan de drie staten van Zeeland.⁷³ De grond voor convocatie van de Staten van Zeeland bleef echter leenbezit

Vlaanderen. Een status questionis', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 115 (2000) 197-222, aldaar 202-207.

⁷⁰ Vgl. J. Dumolyn, 'Nobles, Patricians and Officers. The Making of a Regional Political Elite in Late Medieval Flanders', *Journal of Social History* 40 (2006) 432-452, aldaar 445-446.

⁷¹ J. Morsel, 'Die Erfindung des Adels. Zur Soziogenese des Adels am Ende des Mittelalters – das Beispiel Frankens', in: O.G. Oexle en W. Paravicini (eds.), *Nobilitas. Funktion und Repräsentation des Adels in Alteuropa* (Göttingen 1997) 312-375, aldaar 368-371; en Paravicini, 'Expansion et intégration'; en Cools, *Mannen met macht*, 40-43, 143.

⁷² Brokken, *Het ontstaan*, 152.

⁷³ In 1507 werd aanwezigheid op de dagvaarten verplicht gesteld aan leenmannen met een *vrij* van meer dan 150 gemeten, wat een effectieve uitsluiting van de kleine edellieden betekende;

ondanks de woordkeuze.

Besluit

De edelen domineerden op het politieke en het sociaal-economische vlak in het graafschap Zeeland rond het jaar 1475. Van een tweede stand in verval, zoals Smallegange deze in de zeventiende eeuw beschreef, was geen sprake. Hoewel de veranderingen in de samenstelling van de adellijke populatie en de langetermijnontwikkeling van hun machtspositie verder in kaart gebracht moeten worden, kunnen uit de geschetste momentopname een aantal voorlopige conclusies getrokken worden. Allereerst waren de belangrijkste (heerlijke) inkomsten van de edelen in het vijftiende-eeuwse Zeeland niet afkomstig uit de lage rechtsmacht of landpachten, maar uit de fiscale rechten van de heren en de profitabele ambachtsgevolgen. Op deze inkomsten hadden de politieke en economische ontwikkelingen geen negatieve invloed, omdat de groeiende macht van de graaf en de steden deze ambachtsrechten niet aantastten. De ambachtsheren profiteerden door hun fiscale rechten juist van de toegenomen belastingdruk. Van een 'crisis van de heerlijke inkomsten' was dan ook geen sprake.

De bestudering van de adellijke populatie met een regionaal perspectief biedt een belangrijke aanvulling op het eenzijdige beeld van de adel dat doorgaans in historische studies met een institutionele inslag terug te vinden is. Daarin wordt de nadruk gelegd op het segment van de adellijke populatie dat in vorstelijke dienst actief was, waardoor de nadruk komt te liggen op verschijnselen als staatsfeodalisme, sociale mobiliteit en de formatie van een staatsadel. Van de edelen behorend tot de Zeeuwse onderzoekspopulatie trad maar een klein deel in vorstelijke dienst. Anders gezegd, het merendeel van de edelen was voor het ophouden van zijn adellijke staat niet afhankelijk van staatsdienst. De aanwezigheid van edelen in alle bestuurslagen duidt er tevens op dat zij niet en masse verdrongen werden door niet-adellijke ambtenaren. Juist voor hen was adeldom het hoogst haalbare ideaal dat ze door het dienen van de vorst konden bereiken.⁷⁴

De adellijke populatie in Zeeland bestond uit een gemêleerd gezelschap, edelen met uiteenlopende machtsprofielen en ambities. Samenwerking tussen de edelen werd eerder door gedeelde belangen dan door een gemeenschappelijke identiteit teweeggebracht. Even zo gemakkelijk werden er bijvoorbeeld banden aangegaan met niet-edelen. De gegeven momentopname maakt duidelijk dat een bestudering van alle sociale groepen voorwaarde is om de positie van de adel binnen de sociale structuur als geheel te kunnen bepalen. De geografische mobiliteit van een deel van de edelen maakt het bovendien

zie: ZA, ZRK BO, inv. nr. 924, fo. 83ro.-84vo.; en vergelijk Morsel, 'Die Erfindung des Adels', 345.

⁷⁴ F. Autrand, 'Noblesse ancienne et nouvelle noblesse dans le service de l'Etat en France. Les tensions du début du XVe siècle', in: A. Guarducci (ed.), *Gerarchie economica e gerarchie sociali, secoli XII-XVIII. Atti della dodicesima Settimana di studi (Prato, 18-23 aprile 1980)* (Florence 1990) 611-632, aldaar 613-616.

duidelijk dat voor een analyse van de positie van de edelen over de lange termijn een integrale benadering nodig is, waarin niet alleen het graafschap Zeeland en zijn specifieke instituties maar eveneens de omliggende landen betrokken worden.

Ten slotte moet afscheid genomen worden van het metaforische beeld in het adelsonderzoek dat de hoge middeleeuwen voorstelt als het gouden tijdperk van de adel, waarna vanaf de late middeleeuwen het verval inzette, en met de triomf van de gelijkheidsideologie van de Franse Revolutie als eindpunt. Deze voorstelling is a-historisch. Bovendien verandert de betekenis van adeldom per definitie omdat ze in wisselwerking staat met de politieke en sociaal-economische context. In laatmiddeleeuws Zeeland bleek vooral de groeiende economische gelijkheid de bestaande sociaal-juridische ongelijkheid tussen edelen en niet-edelen onder druk te zetten. In de keur van Zeeland uit 1495 werden bijvoorbeeld maatregelen genomen die de erosie van de adellijke juridische en fiscale voorrechten moesten tegengaan, ‘ommedat die edelen nie min en behoiren bevryet ende gheprevilegiert te zyne dan de poorters van den diversschen steden.’⁷⁵ Het zal niet verbazen dat de edelen een grote stempel hadden gedrukt op de inhoud van deze keur die hun geprivilegieerde status beschermdde.

Arie van Steensel (1982) is als promovendus verbonden aan de Universiteit Leiden. Hij werkt aan een proefschrift over edelen in Zeeland in het kader van het NWO-programma *Burgundian Nobility. Princely Politics and Noble Families (1425-1525)*. Eerder publiceerde hij over het ontstaan van een ambtelijk apparaat in de Hollandse steden: ‘Het personeel van de laatmiddeleeuwse steden Haarlem en Leiden, 1428-1572’, *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis* 9 (2006) 191-252.

Summary

Arie van Steensel, *Noblemen in the Late Medieval County of Zeeland. An Analysis of their Political and Socio-Economic Position around the Year 1475*

The late medieval period is often portrayed as a period of crisis or transition for the nobility. This contribution represents a first step towards testing this assumption empirically. The political power and feudal property of the noblemen in the county of Zeeland around the year 1475 are mapped for this purpose. The analysis shows that the noblemen had a strong grip on the county through their offices and the Estates of Zeeland and that their income came primarily from their feudal rights. The growing power of the prince and the towns did not affect the position of the noblemen fundamentally. The long-term development of the composition and power of the noble population can be established by constructing a number of such snapshots. A regional perspective on the history of the nobility also counterbalances the emphasis placed by some historians on the importance of state service for noblemen.

⁷⁵ R. Fruin, *De keuren van Zeeland* (’s-Gravenhage 1920) 224.

Opstand adelt?

De rechtvaardiging van het politieke verzet van de adel in de Vlaamse Opstand (1482-1492)¹

JELLE HAEMERS

Et se le peuple a aymé ou ayme le dit seigneur de Ravestain, ce n'a pas esté pour leur avoir permis, ne tolleré leur rebellions et desobeissances, mais pour ce ilz ont cogneu qu'il n'a jamais vescu de rapine, ne de corrupcion, ne esté noté ne famé d'avoir fait a personne tort, force, ne violence, ne fait aucunes mengeries a la cerge du peuple, mais a vescu et vit encoires seullement du sien, et de ce que les dits ducs Phelippe et Charles, le roy et madame lui ont donné et octroyé honnorablement et selon que a son estat et extraction appartenoit et appertient et non autrement.²

In dit fragment uit zijn verweerschrift verdedigde Adolf van Kleef, heer van Ravenstein, zich fel tegen een aanklacht van de Orde van het Gulden Vlies, de ridderorde waarvan Adolf lid was. De aanklacht uit 1491 werd geformuleerd door een uitzonderingsrechtbank van het Gulden Vlies, die het privilege had om recht te spreken over ordeleden.³ De Orde beschuldigde Adolf van majesteitsschennis omdat hij in de Vlaamse Opstand (1482-1492) de onderdanen van Filips de Schone zou hebben opgeruid tegen Maximiliaan van Oostenrijk. Deze opstand had het regentschap over de minderjarige Filips de Schone als inzet. De Drie Leden van Vlaanderen (Gent, Brugge en Ieper) weigerden de vader van Filips, Maximiliaan van Oostenrijk, in 1482 als regent te erkennen na de dood van Filips' moeder, Maria van Bourgondië. In bovenstaand citaat ontkende Adolf met klem de beschuldiging dat hij in de Opstand een leidende rol had gespeeld. Hij legde de politieke verantwoordelijkheid bij 'le peuple', dat hem naar eigen zeggen weliswaar steeds bewonderd had voor zijn adellijke levensstijl, maar niet voor eventuele steun aan de

¹ Deze publicatie kadert in het IUAP-onderzoeksproject 'Stad en samenleving in de Lage Landen' van het Federaal Wetenschapsbeleid (België). Ik dank Marc Boone, Jan Dumolyn, Frederik Buylaert, Jonas Braekevelt, Hanno Wijsman, Céline Van Hoorebeeck en in het bijzonder Thérèse de Hemptinne voor hun hulp bij de totstandkoming van dit artikel.

² Uit de 'Justifications de feu monseigneur de Ravestain des cherges a lui bailliés a l'Ordre de la Thoison d'Or' (Bibliothèque nationale de France (hierna: BnF), Manuscrits Français (MF), nr. 18997 fo. 62vo.).

³ Deze ridderorde was in januari 1430 door hertog Filips de Goede te Brugge gesticht; zie M. Vale, *War and Chivalry. Warfare and Aristocratic Culture in England, France and Burgundy at the End of the Middle Ages* (Londen 1981) 39-42; D. Boulton, *The Knights of the Crown. The Monarchical Orders of Knighthood in Later Medieval Europe, 1325-1520* (Woodbridge 1987) 356-396; F. De Gruben, *Les chapitres de la Toison d'Or à l'époque bourguignonne (1430-1477)* (Leuven 1997).